

Володимир Прокопович Газін

ЛЮДИНА, ВЧЕНИЙ, ГУРУ

Про Валерія Степановича, його викладацько-трудоий і творчо-науковий шлях: від асистента кафедри всесвітньої історії у період діяльності відомого професора Л. А. Коваленка до часу нинішнього, коли цю ж посаду займає він сам, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти, лауреат Державної й багатьох інших, менших масштабом премій, відзнак і нагород, написано багато й багатьма достойниками. Тому що заслужено. І в жодному разі спогади й судження про нього не підпадають під батіг розхожого вислову: «зозуля хвалить горобця, за те, що хвалить він зозулю». Таке очевидно буває і досить часто в людському суспільстві та його клітині – колективі, вченому не виключено. Але не стосовно Валерія Степановича. Оскільки сам цього не любить й іншим ніколи не радить до цього звикати, тому що скромний, ввічливий стосовно людей, добросовісний у роботі, з презирством ставиться до самореклами, не терпить пустодзвонства.

Пропоноване читачу есе ґрунтується на мобілізації ресурсів пам'яті не стороннього від жовтня 1976 року, коли зустрів його, тоді ще молодого, в найстарішому корпусі педінституту. Там і відбулося наше офіційне знайомство в келіях, які в далекі часи будували монахи на славу щодо міцності їх мурів і задля посилення власної спокути споконвічної людської гріховності (на їх думку) в холоді та важких і похмурих умовах перебування. Спільна робота продовжується й до сьогоднішнього дня. Він не старіє, так як працює з молоддю, завжди сповнений юним запалом й енергією пошуку наукової істини у величезному архівному морі фактів вітчизняної історії, що стало змістом всього його життя та діяльності, незважаючи на роки, про які згадує лише тоді, коли односторонньо полум'яніють яблука і засвідчують ще один прожитий рік та невмолимий плін життя.

Шанованому професору Валерію Степановичу Степанкову в дні золотої яблуневої осені сповнюють перші 70 років. Час, кажуть оглянутися назад і підбити багаті й глибокі підсумки науково-творчої роботи, всього пройденого за цей час шляху. А вони радують тим, що зроблено так багато і так потрібного. Закладена, живе і розвивається історична школа дослідження проблеми Української національної революції 1648–1676 років. Її результати оформлені в численних наукових доробках: монографіях, колективних працях в авторстві з провідними вченими України, що трудяться в інституті історії України Академії наук України, нарисах, статтях, у тому числі й публіцистичних і полемічних. Це добротні наукові праці, відомі в Україні та за рубежем. І тут, і там заслужено користуються попитом у науковому середовищі та в читацьких колах. Особисті й колективні монографії. Скільки їх? Чи доцільно ставити так питання? А чи від кількості наукових праць залежить їх суспільна вага? Гадається, від того,

наскільки визначально важливими є підняті в них проблеми у сенсі значущості для життя українського суспільства, що формується важко і в муках після 1991 року, за вкрай важких умов шукає свою справжню історію через відкриття фактів і пізнання шляхів суспільного розвитку аж до сформування наукового продукту як нагальної потреби розвитку суверенної України. Від того, який отримали резонанс нові ідеї, судження, думки і як вплинули на суспільну свідомість, у тому числі й на формування позиції молодих і заповзятих учених, залежить майбутнє розвитку історії України. Отримавши суспільно-громадський статус, вони вже належать не авторам, а служать інтересам всього народу, стають важливим інструментом зміцнення суверенності держави, її суб'єктності в міжнародному співтоваристві. І Валерій Степанович за правом своєї участі в процесі становлення нової української історії є один з її першовідкривачів. Саме таким знаходять для себе професора Степанкова молоді вчені, котрі, внівши свій вклад у досліджувану проблему, можуть з гордістю називати себе скромно, але справедливо, учнями гуру.

Він не тільки займається наукою, а творить і живе в ній. Володіючи енциклопедичними знаннями, є водночас спеціалістом людської душі. Порадник не тільки молоді, а всіх, хто з питаннями в тій чи іншій царині життя звертається до нього за допомогою. І, як правило, отримує її.

Його хобі вчити студентів. Вміє дійти до розуму кожного з них, дати пораду. Уміє визнавати не тільки чужі, але й свої помилки. Перекоаний без них не можна досягнути істини. Хто не падає, той не піднімається. А дискусійна боротьба навколо полемічного питання торує шлях до істини, від якої через аналіз та висновки визріває переконливе твердження, яке врешті-решт, набирає форми права на життя в науці.

Я ніколи від нього не чув та й ніхто не пригадає, що чув від Валерія Степановича хоча б натяк на категоричне, що виключає будь-яку іншу думку: «Я так сказав – і крапка» У цьому, гадається він згоден з самим Марксом: «усе піддавай сумніву».

До оприлюднення своїх особистих думок про один з найскладніших і водночас героїчних періодів в історичному житті України, йшов довго, терпляче збираючи і накопичуючи, осмислюючи матеріали, висновки, з яких завжди носив із собою в голові, де вони глибоко і назавжди осідали, набирали переконливих і виважених форм. Чекав моменту, коли відійде в небуття епоха, котра багато чого вмiла «творити» в сенсі задоволення інтересів ідеології й компартійної номенклатури. Але не терпіла правди і жорстоко карала неправдою за чесні й вистраждані слова правди й справедливості. Незалежність України, що почала формуватися 1991 року, дала можливість розкрити талант історика, вченого й дослідника, і не помилюсь, коли скажу, що своїми ідеями, закладеними в наукових працях, він вийшов на найбільш важливу орбіту в своєму житті не тільки української, але й світової історії.

Світ, у якому ми живемо, що не говори, цікавий тим, що він різноманітний

і люди, його суть, теж. Одні несуть добро, інші, якщо прямолінійно, зло. І це природно, що ми знаємо, що таке зло і працюємо над тим, щоб його було якомога менше. Ставлення професора Степанкова до людей особливе. Він, чуйний і справедливий, надзвичайно вимогливий до них, а особливо до себе самого. Люди такого типу, як правило, обдаровані багатьма гарними рисами. Одна з них, архіважлива для нього самого й людей, які його оточують, – бути чесним і справедливим перед людьми, серед яких живеш і працюєш, і, насамперед, – перед самим собою. Ще одна риса, притаманна В. Степанкову – це велика працьовитість. Причому повчальна. Колись, у період комуністичної епохи, закликали брати в усьому приклад з «вождя трудящих всього світу» Леніна. Сьогодні епоха Леніна канула в «Лету» «не бросивши векам ни мысли плодovитой, ни гением начатого труда». Утворилася гігантська лакуна в історії. А насамперед в українській. Мало хто тоді після 1991 року брався з апломбом за справу. А тих, що засиділися в радянській історії й сьогодні чимало. Валерій Степанович був одним з перших, хто взявся за справу повернення української історії на належне їй місце в анналах світового співтовариства.

Відомо, коли Степанков береться за справу, то йде до кінця. За більш, як 40 років спілкування, не пам'ятаю, щоб він щось почав і не завершив. Це стосується різних аспектів: глибока і насичена багатим архівним матеріалом монографія, яка присвячена певній важливій для часу і суспільства проблемі, чи методичних вказівок для студентів, чи навчальних посібників тощо. Просто, доступно і легко – важкою систематичною працею – усе доводить до логічного кінця.

Як вчений з великим досвідом допомагає молоді знаходити себе в перших наукових експериментах, які часто переростають у дослідження дисертаційного рангу. При цьому він ніколи не зраджував підходу з позицій істини до наукової оцінки доробків молодих учених. Він вміє будь-яку наукову роботу, що знаходиться в стані творення, розкласти на позитиви і негативи, знайти між ними проміжні ланки, які вимагають додаткових зусиль і роздумів автора над формулюванням ідей, підведенням під них багатой матеріальної й глибокої теоретичної бази. І тут він жорсткий і непохитний. Правда має бути завжди правдою, якщо навіть гіркою. Його консультації і допомога – це не просто вказівки на текстові, змістові, хронологічні недоліки і неточності, а підказка маститого вченого, чого часто бракує творчому доробку. Коли слухаєш його розбір польотів того чи іншого ґатунку роботи (монографія, стаття, дисертація, того чи іншого виду дипломної) складається враження, що він знає питання краще, ніж той, хто висвітлює проблему. Це не проста наукова інтуїція, яка в нього теж є. Це наслідок глибоких і всебічних знань вітчизняної і світової історії. Причому робиться це коротко і точно, навіть інколи з пристрасним апломбом. Очевидно для того, щоб зарядити молодого дослідника наснагою й азартом пошуку. Знай, якщо робота покреслена Степанковим, вона цікава, на правильному шляху, але сира. Стріли правди миттєво і несхибно вражають наукові промахи опонента. Він як би говорить: папір витримає все, але випущена в світ надрукована робо-

та перестає бути вашою власністю. Вона живе вже своїм власним життям. І якою Ви хотіли б її бачити, коли прочитаєте через багато років? Будете сповнюватися радістю чи соромом? Слід пам'ятати, що гарна робота сама займе належне місце в історіографічному ряду. Але тільки тоді, коли буде цікавою для оточуючих, коли вони в ній щось знайдуть уперше: важливе й істотне для себе. Науки не буває без серйозного ставлення до неї, без віддачі їй усіх інтелектуальних сил і здібностей.

Студенти знають: пройти Степанкова можна лише тоді, коли знаєш предмет заліку чи екзамену. Ні він не сварить, не іронізує, але байдужі й нашвидку зшиті з чужого полотна думки й судження без власного аналізу й доказової бази приречені на нещадний остракізм з боку В. С.

Коло інтересів ученого досить широке: україніст, який написав десятки монографій статей з української історії героїчної доби XVI ст., революційного процесу, який протікав в Україні після 1991 року. Автор матеріалів у провідних газетах України на злободенну тематику. У цьому плані він не тільки пише історію, але й сам виступає в ролі творця безпосереднього історії. Його не віднесеш до категорії людей, які круті суспільні повороти революції спостерігають через вікно з думкою «ну, як підуть справи».

Володіє чуттям відбору з середовища студентів кадрів, схильних, до наукової роботи і тих, що виявляють вміння працювати. Валерій Степанович був одним з перших, хто взявся за справу повернення українській історії належного їй місця в історії світового співтовариства педагогами – вузівськими викладачами. Як правило, всі вони проявили нахили до такої роботи і не підвели свого гуру. Чому гуру? Та тому, що так з пошаною і любов'ю Валерія Степановича величать між собою студенти.

Вражає його доброта і вміння співчувати людині, до якої прийшло горе, його віра в добро і бога.

Той, хто пише наукову роботу у Степанкова (будь-яку: дипломну (бакалаврську, магістерську, кандидатську дисертацію) знає, на що іде. У професора Степанкова специфічна і вивірена технологія керівництва написанням наукової роботи. Підйом на Голгофу буде непростий. В. С. , якщо гора не йде до гуру, гуру іде до гори. Тому автору-досліднику треба просто звикнути, а результат для нього буде позитивний, якщо до кінця віддаєшся розроблюваній темі. Він пройде всебічну школу практичного вміння вправлятися в науковій сфері. Навчиться працювати і зрозуміє, якою копіткою роботою є наукове дослідження. І дається воно важко й непросто. Однак, яким прекрасним відчуттям наповнюється твоя душа, коли раптом відчуєш, що вмієш знаходити те, що потрібно, побудувати текст так, що словам тісно, а думці просторо, що ти, нарешті, дійшов того факту, що знайдені матеріали це – основа, підґрунтя, а висновки, ідеї і думки – це твої особисті, подаровані копіткою працею аналітичного характеру. Проробивши таку роботу і досягши успіху, молодий автор приходить до висновку, що здано екзамен перших кроків наукового поступу.

У нього своєрідна манера приймати екзамен у студента. Це не звичайна стандартна позиція: студент викладає усе, що у цей момент приходить на пам'ять. На обличчі у нього страх, зосередженість, навіть розгубленість. Викладач суворий і мовчазний слухає. Саме страшне для студента, що ж він зараз думає. А може він і сам цього не знає і притримується золотого правила: мовлення срібло, а мовчання золото. У Степанкова так не буває. Зразу ж зав'язується бесіда-діалог, в якій головні постаті студент й професор-екзаменатор. Перший старається показати знання дисципліни, другий, побачити не тільки наскільки вдалося студенту опанувати предмет, а й якою була участь його самого у засвоєнні. Він уміє заряджати, наштовхувати студента на гарні висновки, заставляє його включати апарат багажу відновлення знань, який швидко набирає обертів під вмілим керуванням гуру. Як правило, таким діалогом-бесідою задоволений екзаменатор, задоволений і студент, який здає трудний для нього екзамен (у самого Степанкова). Наприкінці цікавого і повчального спілкування слідує коротке резюме. Воно можна бути різним, але завжди максимально в системі справедливості. Педагогіка! А хіба це наука? Це метод високої або низької майстерності, залежно, насамперед, від рівня морального, рівня інтелекту учасників дійства.

Такий він наш дорогий Валерій Степанович! Історик і людина з великої букви. І під стать йому найрідніші: дружина Лариса Степанівна й син Віталій Валерійович. Теж в історичній сфері. Лариса Степанівна тривалий час працювала в Музеї-Заповіднику. Інтересом сина Віталія стали дослідження, що стосуються історії української еліти. З роси і води Вам Степанкови! На початку другого сімдесятиріччя Валерія Степановича!

Отримано 10.06.2017 р.

Сергій Копилов

ІСТОРІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У НАУКОВИХ ЗАЦІКАВЛЕННЯХ В. СТЕПАНКОВА (до 70-річчя від дня народження)

70 років для історика, чия біографія є історією всієї країни, – це тільки початок справжнього суспільного визнання. Професор, доктор історичних наук, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений працівник народної освіти України, завідувач кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Валерій Степанович Степанков (народився 18 вересня 1947 р.) належить до того покоління істориків, яким довелося зазнати болючого процесу зміни науково-методологічної пара-